

معرفی مقالات حدیثی در کتاب «میراث اسلامی ایران»

حامد متوادی^۱

مهدی مرادی^۲

چکیده

برخی از کتاب‌ها مشتمل بر مقالات متعددی هستند. گردآورنده این مجموعه‌ها، مقالات و یا نگاشته‌های علمی متعددی را در موضوع واحد و یا موضوعات متعددی که به گونه‌ای و یا در امری با یکدیگر اشتراک دارند، کنار هم گرد آورده و برای حفظ آنها از نابودی یا فراموشی به چاپ آنها همت می‌گمارد. در صورتی که پس از این گام، گام دیگری برای حفظ نگاشته‌های درون این مجموعه‌ها به شکل مدرن برداشته نشود، به فراموشی سپرده شده و هدف گردآورنده محقق نخواهد شد. یکی از این مجموعه‌ها کتاب «میراث اسلامی ایران» است. این کتاب مجموعه‌ای منحصر به فرد است که بخشی از نگاشته‌های کهن شیعی را احیا کرده است. با گذشت نزدیک به سه دهه از انتشار این اثر، بسیاری از رساله‌های درون آن به دلیل عدم معرفی مستقل، در آستانه فراموشی قرار گرفته و یا فراموش شده‌اند. نوشتار حاضر به بررسی اجمالی این مجموعه ۱۰ جلدی پرداخته و با روشی توصیفی، همه ۱۷ نگاشته‌ای که با علوم یا معارف حدیث، ارتباط دارند را شناسایی و معرفی کرده است. دستاورد این تحقیق، هموار کردن مسیر برای بازنشر این متون متروک و فراهم‌سازی بستر پژوهش‌های عمیق‌تر پیرامون معارف حدیثی است.

واژگان کلیدی

مجموعه‌های حدیثی انتشاریافته، اجازات حدیثی، رساله‌های حدیثی، احیای نسخ خطی، علوم و معارف حدیث

۱. مدرس حوزه و پژوهشگر مؤسسه میراث کتاب و سنت.

۲. پژوهشگر حوزه و مدرس مؤسسه میراث کتاب و سنت.

پیش‌گفتار

«میراث اسلامی ایران» یک دوره ۱۰ جلدی است که در سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۸ ش توسط کتابخانه آیت الله مرعشی قم منتشر شده است. در این ده جلد، ۲۲۳ عنوان رساله با موضوعات متنوع به چاپ رسیده است. عمده رساله‌های چاپ شده، فارسی و در موضوع تاریخ و سفرنامه هستند؛ اما آثار ارزشمندی نیز با موضوعات فقه، کلام، ادبیات، سیاست، جامعه‌شناسی، اصول فقه، عقاید، تفسیر، عرفان و رجال نیز در آن وجود دارد. سه جلد نخست کتاب، افزون بر فهرست اجمالی، از فهرست تفصیلی نیز برخوردار است و این مهم به محققان کمک می‌کند که با مطالعه ریزعناوین فهرست، در جریان مطالب آن قرار گیرند. با توجه به متروک ماندن بسیاری از این آثار پس از گذشت نزدیک به سه دهه، مناسب است نوشتارهای حدیثی این مجموعه، مستقلاً بازنشر شود تا به صورت مدرن، در سایت‌های جامع نمایه گردد. در نگاشته حاضر، نگاشته‌های حدیثی این دوره ۱۰ جلدی به صورت فهرستی معرفی می‌شود تا زمینه باز نشر آن و بهره‌مندی علمی علاقه‌مندان، فراهم گردد.

۱. رساله موجزی پیرامون آیه ولایت و حدیث غدیر

این نگاشته در جلد دوم، صفحات ۱۵۹ تا ۱۶۳ آمده است. رساله‌ای کوتاه به زبان عربی که نویسنده آن ناشناس است و محمد رضا انصاری، مقدمه‌ای بر آن رساله نوشته است. نویسنده با اعتماد بر گفتار و روایت ابن عباس و جابر بن عبد الله انصاری - که هر دو، سبب نزول آیه را جریان غدیر خم دانسته‌اند - به تفسیر آیه ۶۷ سوره مائده پرداخته است.

۲. شخصیت علمی و مشایخ شیخ طوسی

این نگاشته در جلد دوم، صفحات ۳۶۰ تا ۴۱۲ آمده است. سید عبد العزیز طباطبایی نویسنده این مقاله، در ابتدا به تنوع آثار شیخ در علوم و فنون دینی اشاره کرده و در ذیل هفت عنوان تفسیر، فقه، اصول، کلام، ادعیه و زیارات، علم حدیث و علم رجال به بررسی آثار شیخ طوسی می‌پردازد. در ادامه نیز با ذکر نام ۳۴ تن از اساتید شیخ، شرح حال مختصری از آنها بیان می‌کند.

۳. کتاب الطرف

این نگاشته در جلد سوم، صفحات ۱۶۱ تا ۱۹۶ آمده است. محمد رضا انصاری قمی در مقدمه‌ای، این کتاب را به سید ابن طاووس نسبت می‌دهد و پیرامون محتوای کتاب سخن می‌گوید. کتاب، به زبان عربی، شامل ۳۳ روایت تاریخی است که قسمتی به حوادث سال‌های نخستین ظهور اسلام و بخش عمده به روزها و ساعات پایانی عمر شریف پیامبر ﷺ اشاره دارند.

۴. اجازه‌ای از پدر شهید ثانی

این نگاشته، در جلد سوم، صفحات ۸۴۵ تا ۸۴۸ چاپ شده است. اجازه یادشده به کوشش رضا مختاری تهیه شده و او مقدمه‌ای سه صفحه‌ای بر آن نگاشته است. قسمتی از توضیحات این اجازه چنین است:

این اجازه به خط خود شهید ثانی در پایان جزء اول نسخه‌ای از شرایع محقق حلّی است و تاریخ آن به چهاردهم صفر سال ۹۳۴ یعنی حدود یک سال و ۵ ماه قبل از وفات اوست. اصل نسخه کتاب شرایع به سال ۷۵۸ کتابت شده و آن را شیخ نجم الدین بن احمد تراکشی نزد پدر شهید خوانده و پدر شهید ثانی پس از آن به وی اجازه داده است.

۵. اجازه‌ای از فیض کاشانی

این نگاشته در جلد سوم، صفحات ۸۵۳ تا ۸۵۵ چاپ شده است. ابوالفضل حافظیان بابل‌ی این نسخه را در کتابخانه‌ای در شهر دامغان مشاهده کرده و توضیحاتی درباره آن بیان نموده است. وی می‌نویسد:

نسخه‌ای مندرس و کهنه از کتاب الوافی مرحوم فیض را مشاهده نمودم که جزء سوم آن (کتاب الایمان و الکفر) را در بر داشت و کتابت آن به خط نسخ محمد عبدالمطلب بن غیاث الدین علامی، در روز سه شنبه ۲۷ رجب ۱۰۸۷ پایان یافته بود. کاتب، نسخه را از روی نسخه میر محمد خان طباطبایی استنساخ نموده است.

لازم به ذکر است که میر محمد خان طباطبایی از علما و سادات سمنان از شاگردان مرحوم فیض کاشانی بود.

۶. ثناء المعصومین

این نگاشته در جلد چهارم، صفحات ۵۱ تا ۵۸ چاپ شده است. نام دیگر اثر، «صلواتیه فیض» است. ابوالفضل حافظیان بابل‌ی در مقدمه‌ای که بر این اثر نوشته، نگاشته یادشده را مستخرج از بخش دوم کتاب «سرور صدور اولیاء» می‌شمرد. این بخش از کتاب سرور صدور اولیاء به صلوات انشاء شده توسط علمای شیعه اختصاص دارد. محقق کتاب (ابوالفضل حافظیان بابل‌ی) به این نکته اشاره کرده که در برگ ۴۱ تا ۴۶ نسخه خطی کتاب سرور صدور اولیاء، صلواتی را که مرحوم محسن فیض کاشانی انشاء نموده، مشاهده کرده است.

۷. اجازه‌نامه‌های تحدیث احادیث

این نگاشته در جلد چهارم، صفحات ۱۲۲ تا ۱۲۶ چاپ شده است. نگاشته انتشار یافته شامل دو اجازه‌نامه مربوط به قرن یازدهم بوده که به کوشش علی صدراپی‌نیا گردآوری شده است. «اجازه‌نامه نصر تونی به مولی اسماعیل مازندرانی» در چهار صفحه و «اجازه‌نامه علامه محمد تقی مجلسی به ملّا صالح مازندرانی» در یک صفحه، درج شده است.

۸. شرح زندگی دوازده امام از فصل الخطاب خواجه محمد

پارسا

این نگاشته در جلد چهارم، صفحات ۲۷۷ تا ۳۵۸ چاپ شده است. رساله یادشده به کوشش منصور داداش‌نژاد گردآوری شده و او مقدمه‌ای پیرامون محتوای رساله نیز نگاشته است. محمد بن محمد بن محمود الحافظی البخاری مشهور به خواجه محمد پارسا از بزرگان فرقه نقشبندیه در قرن هشتم هجری قمری بود. او آثار فراوانی از خود بر جای گذاشته است. مهم‌ترین اثر وی کتاب «فصل الخطاب» است. بخشی از این کتاب به زندگی دوازده امام علیهم‌السلام اختصاص پیدا کرده که روایات آن غالباً بر اساس منابع و اخبار اهل سنت است. منصور داداش‌نژاد، این بخش از فصل الخطاب را استخراج و با مقدمه‌ای چاپ کرده است.

۹. رساله فی ردّ من اخرج من اهل البیت فاطمة علیها‌السلام

این نگاشته در جلد پنجم، صفحات ۶۴۳ تا ۶۵۴ چاپ شده است. نام مؤلف و عنوان رساله مشخص نیست و بر اساس محتوای آن، نام یادشده برای رساله، برگزیده شده است. با یقین می‌توان گفت که این رساله توسط یکی از علمای شیعه در حدود قرن ۱۰ و ۱۱ هجری قمری نگاشته شده است. موضوع آن، ردّ ادعای شخصی است که اهل بیت علیهم‌السلام را تنها شامل مردان دانسته است که نتیجه این ادعا، خارج شدن حضرت زهرا علیها‌السلام از مصادیق آیه تطهیر است. علی اکبر زمانی‌نژاد، مقدمه‌ای بر این رساله نگاشته و در آن، ابتدا از ۱۲ رساله مستقل در خصوص آیه تطهیر نام می‌برد و در ادامه، به ردّیه دیگری با نام «الداهیه الحاطمة علی من اخرج من اهل البیت فاطمة» که یکی از علمای اهل سنت نگاشته، اشاره می‌کند.

۱۰. کتاب نزهة الزاهد

این نگاشته در جلد ششم، صفحات ۲۷۵ تا ۳۴۰ آمده است. رسول جعفریان این کتاب را دارای ارزش ادبی دیده و به چاپ آن به شکل موجود، همّت گماشته است. متن این کتاب مربوط به اواخر قرن ششم و یا اوایل قرن هفتم بوده و از متون کهن در زبان فارسی محسوب می‌شود.

۱۱. تنزیه القمیین عن المطاعن

این نگاشته در جلد ششم، صفحات ۴۳۱ تا ۴۶۰ چاپ شده است. رساله تنزیه القمیین، تألیف ابو الحسن بن محمد طاهر شریف عاملی بوده و با مقدمه‌ای از رسول جعفریان به چاپ رسیده است. این رساله به زبان عربی بوده و در نقد سخن سید مرتضی علیه السلام است. مؤلف به منظور اثبات این نکته که محدثان قم اهل تشبیه و تجسیم نبوده‌اند به احادیثی اشاره می‌کند که راویان قمی آنها را در اثبات «تنزیه» روایت کرده‌اند.

۱۲. نظم المحاسن و الغرر فی شمائل نبینا سید البشر

این نگاشته در جلد ششم، صفحات ۶۶۹ تا ۶۸۲ چاپ شده است. اثر یادشده، سروده علامه ابن الحاج است که اسعد الطیب توضیحاتی درباره نسخ موجود از منظومه و محتوای اشعار به آن افزوده است. در این اثر مجموعاً ۲۵۹ بیت شعر وجود دارد که ۱۴ بیت آن در مقدمه و مابقی در قالب دو باب آمده است؛ باب نخست با عنوان «فی شمائله علیه السلام» به ویژگی‌های ظاهری پیامبر صلی الله علیه و آله پرداخته و باب دوم با عنوان «خصائصه» به ویژگی‌های رفتاری آن حضرت اختصاص دارد. در صفحه پایانی نیز فهرستی از موضوعات و تعداد ابیاتی که برای هر موضوع بکار رفته، تهیه و درج شده است.

۱۳. اجازة الحاج محمد زمان الاصفهانی

این نگاشته در جلد هفتم، صفحات ۱۵۵ تا ۱۸۸ چاپ شده است. اثر یادشده توسط محمد السامی الحائری تحقیق شده و توضیحات آن به زبان عربی در چهار صفحه آمده است. الحاج محمد زمان الاصفهانی (محمد بن محمد زمان بن حسین بن محمد رضا بن حسام الکاشانی الاصفهانی) این اجازه را از استادش محمد ابراهیم عنایت الله الحویزوی در سال ۱۱۳۹ هجری شمسی دریافت نمود. متن این اجازه‌نامه، بسیار طولانی بوده و در ۳۰ صفحه تحریر شده است. در سلسله اجازات این نسخه از افراد بسیاری نام برده شده است.

۱۴. اشعریان قم

این نگاشته در جلد هفتم، صفحات ۴۳۹ تا ۴۶۱ چاپ شده است. رساله یادشده را تاریخ‌نگار معاصر، محمد علی معلّم حبیب آبادی نوشته و در آن اسامی جمعی از چهره‌های نامی و شاخص آل اشعری را از کهن‌ترین و معتبرترین منابع استخراج کرده است. این رساله به کوشش و با مقدمه ناصر باقری بیدهندی منتشر شده است. در این مقدمه به ذکر برخی از فضایل اشعریان

در کلام معصومان علیهم السلام اشاره می‌شود. از نکات قابل توجه در این رساله، ذکر نام برخی از راویان حدیث است؛ افرادی چون آدم بن عبد الله، ابو جریر زکریّا بن ادريس، ابو علی احمد بن اسحاق، ابو جعفر احمد بن محمد، ادريس بن عبد الله، زکریّا بن آدم و برادرش اسحاق، آدم بن اسحاق، ابو علی محمد بن عیسی، محمد بن سهل و بسیاری از افراد دیگر که هر یک دارای مقام و منزلتی در عصر معصومان علیهم السلام بودند.

۱۵. گزیده‌ای از کتاب «المقصد الاقصى فی ترجمة المستقصی»

این نگاشته در جلد هفتم، صفحات ۵۷۹ تا ۶۵۲ چاپ شده است. نوشته یادشده، اثر کمال الدین حسین خوارزمی است که با نام «گزیده المقصد الاقصى فی ترجمة المستقصی» توسط آقای ابوالفضل حافظیان بابل‌ی باز نشر شده است. حسین خوارزمی از دانشمندان قرن هشتم و نهم هجری قمری بود و موضوع کتابش، تاریخ پیامبر صلی الله علیه و آله و خلفا و امامان معصوم علیهم السلام است. در شرح احوالات و تالیفات مؤلف، محتوای کتاب، نسخ موجود و محتوای رساله مذکور، حافظیان بابل‌ی مقدمه‌ای نه صفحه‌ای نگاشته است. رساله مذکور، بخش پایانی ترجمه باب بیست و پنجم کتاب «المقصد الاقصى فی ترجمة المستقصی» در ذکر بعضی از قضایای امیر المومنین علیه السلام و ذکر خلافت امام حسن مجتبی علیه السلام است. همچنین آن‌چه خوارزمی در شش مقصد، به آخر ترجمه‌اش بر کتاب افزوده و شرح حال باقی ائمه علیهم السلام را آورده نیز چاپ شده است. در صفحات پایانی رساله، دو قصیده در منقبت امام رضا علیه السلام را درج می‌کند.

۱۶. سبحة البنان و ورد اللسان

این نگاشته در جلد هفتم، صفحات ۶۵۳ تا ۶۵۴ چاپ شده است. رساله دو صفحه‌ای یادشده، نوشته کمال الدین حسین خوارزمی است که ابوالفضل حافظیان بابل‌ی پس از اتمام رساله قبلی، آن را آورده است. او در توضیح این رساله می‌نویسد:

صلواتیه‌ای است که در ضمن سلام و صلوات به چهارده معصوم علیهم السلام به صفات و کمالات و گوشه‌ای از تاریخ زندگی آن بزرگواران اشاره می‌کند.

۱۷. رساله «نجات الامراء»

این نگاشته در جلد دهم، صفحات ۲۶۵ تا ۳۵۲ آمده است. رساله یادشده تألیف میرشاهی بن محمد حاتمی از دانشمندان قرن نهم یا دهم هجری قمری است. سبک و روش نگارش

رساله، آمیزه‌ای از بیان فضایل اخلاقی و مباحث سیاسی با بهره‌گیری بسیار از آیات، روایات، اشعار و حکایات است. ابوالفضل حافظیان بابل‌ی درباره مؤلف، ویژگی‌ها و محتوای رساله مذکور و نیز وضعیت نسخه موجود، مقدمه‌ای سه صفحه‌ای نوشته است. رساله در سه باب با عناوین «در احکام ولایت و سلطنت و امارت و خطر عهده آن و وجوب عدل و احسان»، «در شرایط پادشاهی و سلطنت» و «در حقوق رعایا» تدوین شده است. پایان رساله به دلیل افتادگی در نسخه موجود، مشخص نیست.

کتاب‌نامه

میراث اسلامی ایران، رسول جعفریان، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی، اول، ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۸ ش.